

II. Економіко-правові засади забезпечення безпеки підприємництва

Вікторія Резнікова

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник відділу проблем господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0149-0710>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/O-4799-2018>
reznikova.vv78@gmail.com

Руслан Стефанчук

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України (м. Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6385-0131>
Research ID: <http://www.researcherid.com/rid/M-2450-2018>
r.stefanchuk@gmail.com

УДК 65.011:330.131.7:346.54

ОЦІНКА РИЗИКІВ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

АНОТАЦІЯ. Проблема дослідження феномена ризику гостро постала у минулому столітті, що було пов'язано з бурхливим розвитком ринкової економіки. Ризик притаманний усім ринковим процесам, тому управління ризиками є невід'ємною частиною ефективного управління будь-якою організацією. У зв'язку з цим істотного значення набуває питання оцінки ризиків із правової точки зору та удосконалення механізму управління ними, зокрема й за допомогою правових засобів.

Мета статті полягає у розкритті правової та економічної сторін оцінки ризику та з'ясуванні особливостей правового управління ними.

Розкрито природу феномена ризику, досліджено правову та економічну сторони оцінки ризиків, проаналізовано особливості управління ризиками за допомогою правових засобів, а також надано характеристику основним нормативним актам і міжнародним стандартам у сфері оцінки та управління ризиками. Доведено, що право є універсальним засобом правового управління ризиками, оскільки стабілізує ситуацію вибору (наприклад, між правомірним і неправомірним ризиком),

© Вікторія Резнікова, Руслан Стефанчук, 2018

або ж, навпаки, збагачує, розширює вибір ризикуючого суб'єкта різноманітними варіантами, диверсифікує ризики, надає свободу в прийнятті ризику (право на ризик). Визначено управління ризиками в господарському праві як діяльність суб'єктів господарювання, спрямована на аналіз, прогнозування та оцінку ймовірності настання ризику в умовах невизначеності з вибором превентивних заходів з метою мінімізації можливих майнових втрат, а у разі їх виникнення – розподілу тягаря несення таких втрат між учасниками господарських правовідносин.

Зроблено висновок, що в Україні не створено належної законодавчої бази для ефективного управління ризиками, оскільки національні стандарти не враховують положення нормативно-правових актів України, що регулюють окремі сторони діяльності організацій при здійсненні процесів ризик-менеджменту, а також культуру менеджменту, яка сформувалася у нашій країні. Тому на часі розробка вітчизняних стандартів управління ризиками, які ґрунтувалися б на міжнародному досвіді, використовували адаптовану термінологію, а також враховували особливості економічної ситуації в Україні.

Ключові слова: ризик; оцінка ризиків; ризик-менеджмент; правове управління ризиками.

Феномен ризику в науковому середовищі має різноплановий характер, що зумовлює множинність його визначень. Незважаючи на відсутність єдиного підходу до розуміння сутності ризику, можна зробити висновок, що саме концепції ймовірності слугують орієнтиром для доктринальних і законодавчих дефініцій ризику. Правове регулювання управління ризиками тривалий період здійснювалося у контекстному полі парадигми детермінізму і було складовою юридичного прагматизму¹. До виникнення концепцій ймовірності ризику сприймалися як конкретні, а не потенційні небезпеки.

Проблемні питання оцінки ризиків та управління ними досліджували, зокрема, такі вчені, як І. Балабанов, І. Бланк, В. Вітлінський, А. Гайдучський, М. Подольчак, Л. Шаршукова та ін.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей оцінки ризику з економічної та правової точок зору, а також визначенні ролі права як основного засобу управління ризиками.

Серед усього різноманіття визначень ризику як правового явища, на нашу думку, заслуговує на увагу таке його тлумачення: *ризик* – це притаманна людській діяльності об'єктивно існуюча і в певних межах здатна до оцінки і вольового регулювання ймовірність понесення суб'єктами правовідносин негативних наслідків внаслідок настання несприятливих подій, закономірно пов'язаних із різноманітними передумовами (факторами ризику)².

¹ Michael Adler and Bernard Dumas, 'Exposure to Currency Risk: Definition and Measurement' (1984) 13 *Financial Management* 41.

² Р. Крючков, 'Правовое управление рисками: понятие и сущность явления' (2015) 6 *Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова* 153.

Аналіз законодавства та юридичної літератури дає підстави стверджувати, що досить часто поняття “ризик” ототожнюється із поняттями “помилка”, “небезпека”, “загроза”, що є наслідком відсутності цілісного доктринального поняття ризику в праві, а також нечіткості прийомів і засобів юридичної техніки. Ризик неприпустимо зводити ні до небезпек, ні до невизначеності, ні до помилки, оскільки цей термін – абсолютно самостійне поняття, що має змістовну цілісність³.

З метою оцінки та управління ризиками можна виділити *економічну* та *правову* сторони ризику. *Економічна* – полягає в настанні для конкретного суб’єкта господарювання обов’язку несення можливих витрат та (або) збитків, породжених окремими ризиковими обставинами, ризиковою ситуацією тощо. *Правова* – полягає не в суті та не в ідентифікації ризикових обставин, а у можливості вибору правових засобів, які дали б змогу передбачити існуючу ймовірність настання негативних майнових наслідків, мінімізувати їх, співвіднести з бажаним економічним результатом, наявним майновим інтересом.

Право є універсальним засобом правового управління ризиками, оскільки стабілізує ситуацію вибору (наприклад, між правомірним і неправомірним ризиком), або ж, навпаки, збагачує, розширює вибір ризикуючого суб’єкта різноманітними варіантами, диверсифікує ризики, надає свободу в прийнятті ризику (право на ризик). Через право уможливується значною мірою формалізація та стандартизація нормативних приписів і положень щодо ризиків; право здатне забезпечити гнучке поєднання заборон та дозволів (від формулювання умов обґрунтованого ризику до дискреції учасників ризикових правовідносин); право характеризується відносною динамічністю, здатністю реагувати на виклики часу (значна частина ризикових рішень може бути прийнята, ґрунтуючись не на букві закону, а на його дусові); правовому урегулюванню доступні не лише соціальні, а й технічні ризики (у частині оцінки обґрунтованості прийняття ризикових рішень та їх правових наслідків). У літературі виділяють *три стадії правового управління ризиками*: 1) *інформаційно-аналітична* (її призначення – збір, узагальнення та вивчення достовірної, необхідної та достатньої інформації, що стосується передбачуваного ризику, методами аналізу й синтезу, експерименту й спостереження); 2) *оціночна*, суть якої полягає в оцінці ситуації, ймовірності ризику, його наслідків (відбувається визначення якісних та кількісних параметрів ризику, його детальна ідентифікація з використанням прийомів і методів юридичної статистики, компаративістики); 3) прийняття та реалізація

³ Georges Dionne, ‘Risk Management: History, Definition, and Critique’ (2013) 16 Risk Management and Insurance Review 147.

ризиків – обираються стратегії правового управління ризиками: ліквідація, передача, мінімізація, збереження, кожна з яких характеризується своєю метою та інструментарієм⁴. Водночас вибір правового інструментарію для зниження рівня ризику видається досить ускладненим через те, що наука господарського права не приділяє достатньої уваги питанням правової регламентації господарсько-правових засобів зниження ризику в підприємстві.

Д. Горячкина виокремлює при цьому два рівні (дворівневу структуру) управління ризиками в праві: перший рівень – це управління ризиками з боку держави шляхом встановлення певних правил поведінки тих чи інших суб'єктів підприємницьких правовідносин, надання законодавчих приписів; другий – управління ризиками через зусилля самих учасників підприємницького обороту шляхом вчинення фактичних та (або) юридичних дій через вибір наявних у законодавчому арсеналі правових засобів⁵.

Оцінка ризику полягає в отриманні відомостей та інформації, необхідних для прийняття управлінських рішень про доцільність вчинення тієї чи іншої дії суб'єктом підприємництва, а також у розробці засобів для забезпечення від можливих втрат (збитків) за наслідками вчинення тих чи інших дій, утримання від їхнього вчинення тощо. Приймаючи будь-яке рішення, суб'єкт підприємництва зазвичай намагається вирахувати ступінь ризику, який може вплинути на кінцевий результат його діяльності. Вміння вчасно визначити ризик, мінімізувати його – важливе завдання для успішного розвитку підприємства. Існують такі *методи оцінки ризику*: статистичний – здебільшого використовується у стабільних умовах, коли можливі втрати оцінюються за даними попередніх періодів. За статистичним методом ризик обчислюється за формулою: $R = n : N$, де R – ризик за певний період часу, n – кількість фактичних проявів небезпеки, N – теоретично можлива кількість небезпек для цього виду діяльності чи об'єкта. Ця формула дає змогу розрахувати розміри загального й групового ризику. При оцінці *загального ризику* величина N визначає максимальну кількість усіх подій, а при оцінці *групового ризику* – максимальну кількість подій у конкретній групі, що вибрана із загальної кількості за певною ознакою (зокрема, групу можуть складати транспортні засоби одного типу; один клас суб'єктів господарської діяльності тощо); *експертний* – використовується за відсутності необхідних статистичних даних або за різкої зміни умов діяльності, передбачає залу-

⁴ Р. Крючков, 'Риск в праве: генезис, понятие и управление' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Нижний Новгород 2011) 19.

⁵ Д. Горячкина, 'Теоретико-методологические основы управления рисками в предпринимательской деятельности' (2012) 1 Юридическая наука и правоохранительная практика 64.

чення висококваліфікованих суб'єктів професійної оціночної діяльності й орієнтацію на їхні висновки; *розрахунково-аналітичний* – базується на теоретичній моделі розвитку підприємництва, потребує великого обсягу знань і кваліфікації розробників, значних матеріальних витрат, а отже, є прийнятним лише для великих підприємств, хоч є найбільш вірогідним і точним.

Ціну ризику (ЦР) у найзагальнішому вираженні можна визначити як різницю між очікуваним (запланованим без урахування ризику) прибутком від певного підприємницького проекту (*По*) та прибутком із імовірним ризиком (*Пр*), тобто за формулою: $ЦР = По - Пр$.

Правова оцінка ризику полягає у визначенні якісних і кількісних параметрів ризиків (до, після чи під час розвитку ризикової ситуації) та може бути: *попередньою* (здійснюється суб'єктом ризику до моменту його настання та прийняття), *оперативною* (аналізується ситуація ризику в її розвитку), *здійснюваною постфактум* (після настання ризикової ситуації та прийняття в її умовах рішення). Первинно юридична оцінка визначає наявність припущення про ризиковий характер діяльності, закріпленого в правових нормах. При реалізації права оцінка ризику зумовлює правові можливості управління ризиками. При притягненні до юридичної відповідальності за скоєння правопорушення, пов'язаного з ризиковою поведінкою, оцінка ризику дає змогу визначити обґрунтованість (розумність) поведінки суб'єкта правопорушення. Комплексність оцінки визначає причинно-наслідкові зв'язки між ризиком і можливими (чи такими, що настали) юридичними наслідками.

О. Корабльов виокремлює, до прикладу, чотири групи *способів зниження ризиків*, заснованих на: попередженні, передачі, розподілі та компенсації ризику. Автор пропонує розглядати ці групи як взаємодоповнювані напрями правового впливу, спрямовані на зменшення ризику та його мінімізацію. При цьому термін “зменшення” означає зниження ймовірності настання несприятливих подій, що, у підсумку, впливає на ймовірність настання ризику. Термін “мінімізація” більше відноситься до наслідків, його призначення – зменшення можливих збитків⁶. А. Бушев, зі свого боку, під *мінімізацією ризику* пропонує розуміти вжиття комплексу різноманітних заходів, спрямованих, з одного боку, на усунення або зниження до економічно прийняттого стану, міри впливу несприятливих обставин, які перешкоджають задоволенню майнового інтересу, а з другого – використання сприятливих обставин, можливостей для найбільш ефективного та повного задоволення інте-

⁶ О Кораблев, ‘Риск в предпринимательской деятельности’ (автореф дис канд юрид наук, Российский государственный институт интеллектуальной собственности 2010) 15.

ресу⁷. Під мінімізацією та розподілом ризиків пропонується розуміти також не лише досягнення певних кількісних показників у майновій сфері відповідного суб'єкта підприємництва, а й якісні прояви цих категорій (зниження ризику через інтереси немайнового характеру, за наслідками вжиття заходів щодо захисту інформації, ділової репутації тощо)⁸.

Мінімізуючи ризик, зацікавлена особа впливає на ситуацію невизначеності результату з метою досягнення найбільш позитивного ефекту як від власної поведінки, так і від поведінки інших осіб, з якими вона взаємодіє. *Розподіл ризиків* необхідно здійснювати з урахуванням таких умов: попередня згода на ризик; інформованість про наслідки поведінки та можливі прояви ризику; співрозмірна компенсація у разі відсутності згоди сторін; співвідношення об'єктивного та суб'єктивного ризиків; ступінь зацікавленості однієї особи у поведінці іншого учасника взаємодії; ступінь контролю над ризиковою ситуацією та обставинами, інша можливість впливати на прояви ризику; становище сторін у переговорах, їхня залежність один від одного; ступінь взаємного впливу на прийняття рішень та ін.⁹. До *способів справедливого розподілу ризиків* пропонується відносити: конструкцію юридичної особи; встановлення вини як обов'язкової умови притягнення до відповідальності при загальному правилі безвинної відповідальності; обмеження обсягу відповідальності розмірами реальних збитків; покладення збитків на особу, що не є стороною у зобов'язанні; встановлення черговості виконання зобов'язань; розподіл негативних наслідків ризику серед боржників; покладення наслідків ризику на одну зі сторін у зобов'язанні; державну реєстрацію прав (права власності та інших речових прав, прав на результати інтелектуальної власності, засоби індивідуалізації тощо); вимоги щодо форми угод, якими опосередковується перехід права (повна письмова форма, нотаріальне посвідчення, державна реєстрація тощо). У правовій літературі наголошується на необхідності розробки та обґрунтування критеріїв реалізації принципу справедливого, імперативно-диспозитивного розподілу ризиків у підприємстві¹⁰. Таких критеріїв сьогодні можна виокремити два: економічної доцільності та соціальної значущості (полягає в захисті соціально значущого інтересу, покладенні несприятливих майнових наслідків ризику на більш сильну сторону в зобов'язанні, ле-

⁷ А Бушев, 'К вопросу о правовой доктрине рисков' в Попондопуло В и Скворцов О (ред), *Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права: сборник научных статей* (Волтерс Клувер 2005) 124.

⁸ А Власова, 'Гражданско-правовые средства регулирования риска предпринимательской деятельности' (2007) 6 Нотариус 28.

⁹ Бушев (н 7) 136-7.

¹⁰ А Мартиросян, 'Категория риска в гражданском праве Российской Федерации' (автореф дис канд юрид наук, 2014) 8.

жить в основі обов'язкового страхування, обмеження відповідальності тощо).

Що ж до правових засобів (сукупності правових приписів (інструментів) та форм правореалізаційної практики) зниження ризиків, то серед учених немає єдиної думки з приводу них, усталеного (стандартизованого) їх переліку. Так, на думку одних учених, правові засоби складаються із норм права, правовідносин, юридичних фактів, договорів, заходів заохочення, пільг, мір покарання, заборон¹¹. Другі вчені поділяють правові засоби на основні – договірні, позадоговірні зобов'язання, та допоміжні – “вина” і “відповідальність”, презумпції та фікції, а також юридичні конструкції (юридичні особи, наприклад)¹². Третя група вчених у поняття правових засобів включає суб'єктивні права, обов'язки, а також акти реалізації прав та обов'язків¹³. І насамкінець, четверта група пропонує для зниження ризику в підприємстві використовувати: а) правові засоби конкретизації та застосування правових приписів, що визначають цілі, правову природу, зміст регулювання (нормативні та ненормативні засоби); б) правові засоби опису; в) організаційно-управлінські засоби (регламенти, стандарти)¹⁴.

Таким чином, можна зробити висновок, що право виступає універсальним засобом правового управління ризиками і діє двояким шляхом: стабілізує ситуацію вибору (наприклад, між правомірним і неправомірним ризиком), або ж, навпаки, збагачує вибір суб'єкта різними варіантами, диверсифікує ризики, надає свободу в прийнятті ризику.

Для того щоб дійти згоди з основних питань управління ризиками в підприємстві було розроблено міжнародні стандарти – спеціальні нормативні документи, безпосередньо присвячені тому, як впровадити управління ризиками в практику господарювання.

Історія стандартизації у сфері управління ризиками почалася в 1995 р. із виходом національного стандарту “AS/NZS 4360 – Управління ризиком”, який був розроблений організацією “Стандарти Австралії/Стандарти Нової Зеландії”¹⁵. Відповідно до цього документа під управлінням ризиками розуміється сукупність культури, процесів і структур, спрямована на використання сприятливих можливостей у разі одночасного управління загрозами. Положення Стандарту AS/NZS 4360 мають на

¹¹ К Шундиків, ‘Юридические средства реализации правовой политики’ (1997) 4 Правоведение 149.

¹² Б Пугинский, *Правовые средства обеспечения эффективности производства* (Юридическая литература 1980) 112-3.

¹³ А Малько, ‘Правовые средства как общетеоретическая проблема’ (1999) 2 Правоведение 7.

¹⁴ О Кораблев, ‘Правовые средства снижения риска в предпринимательской деятельности’ [2009] 7(14) Евразийский юридический журнал <http://www.eurasiainfo.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1919:2013-03-11-11-17-57&catid=218:2013-03-11-11-13-07&Itemid=1> дата обращения 20 Апрель 2018.

¹⁵ Risk management AS/NZS 4360:2004. Standards Australia/Standards New Zealand <https://www.ucop.edu/enterprise-risk-management/_files/as_stdnds4360_2004.pdf> accessed 20 April 2018.

меті: 1) створити надійну базу щодо прийняття ризикових рішень і планування; 2) ідентифікувати перспективи і небезпеки; 3) отримати вигоду від невизначеності підприємницького середовища; 4) побудувати систему управління, орієнтовану на попередження потенційних проблем; 5) ефективно розподіляти та використовувати ресурси; 6) покращувати антикризове управління і скорочувати збитки й витрати на управління ризиком, включаючи витрати на страхування; 7) зміцнювати довіру зацікавлених сторін; 8) удосконалювати корпоративне управління; 9) відповідати нормам чинного законодавства.

Широке поширення набув також Довідник з управління проектами (*Project Management Body of Knowledge*), розроблений Інститутом управління проектами (*Project Management Institute*)¹⁶. Відповідно до цього документа планування управління ризиками спрямоване на те, щоб визначити порядок здійснення дій, пов'язаних з управлінням ризиками інвестиційного проекту. Ідентифікація ризиків – це процес визначення ризиків, які можуть впливати на інвестиційний проект, і фіксація їх основних характеристик. Якісний аналіз ризиків дає змогу розставити пріоритети між ризиками шляхом оцінки та складання ймовірності виникнення ризиків і впливу з метою досягнення цілей інвестиційного проекту. Кількісний аналіз ризиків проводиться щодо найбільш пріоритетних ризиків, які найбільшою мірою чинять вплив на інвестиційний проект. Моніторинг та управління ризиками передбачає розгляд процесу застосування планів реагування на ризики, стеження за виявленими ризиками, контролю залишкових, ідентифікації нових й оцінки ефективності процесу регулювання ризиків.

Крім того, серед міжнародних стандартів управління ризиками слід назвати такі документи: 1) стандарт “Управління ризиками організацій. Інтегрована модель”, який розробив у 2004 р. Комітет спонсорських організацій комісії Тредвея (*Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*, далі – COSO)¹⁷; 2) стандарт, розроблений у 2002 р. Федерацією Європейських Асоціацій Ризик-менеджерів (далі – FERMA (*Federation of European Risk Management Associations*))¹⁸; 3) стандарт ISO 31000 “Управління ризиками організацій. Інтегрована модель” (далі – ISO 31000)¹⁹, прийнятий у 2009 р.

¹⁶ A guide to the project management body of knowledge (PMBOK® guide). 2000 Project Management Institute, Inc. Pennsylvania USA. 216 <<http://www.cs.bilkent.edu.tr/~cagatay/cs413/PMBOK.pdf>> accessed 20 April 2018.

¹⁷ Enterprise Risk Management – Integrated Framework <<https://www.coso.org/Documents/COSO-ERM-Executive-Summary.pdf>> accessed 20 April 2018.

¹⁸ FERMA – A Risk Management Standard <<https://ru.scribd.com/document/162189059/FERMA-A-Risk-Management-Standard>> accessed 20 April 2018.

¹⁹ Risk Management Standards and ISO 31000 <http://www.strategicagroup.com/includes/pdf/Anra_Position_Paper.pdf> accessed 20 April 2018.

Відповідно до стандарту *COSO* процес управління ризиками складається із таких етапів: визначення внутрішнього середовища; постановки цілей; ідентифікації ризикових подій; оцінки ризику; реагування на ризик; засобів контролю; інформації та комунікацій; моніторингу. Оцінка ризиків здійснюється шляхом аналізу ймовірності їх виникнення та впливу і дає змогу визначити, які заходи щодо їх подолання необхідно вжити. До засобів контролю можна віднести відповідну політику і процедури, розроблені та встановлені з метою забезпечення гарантій того, що компанія ефективно й своєчасно реагуватиме на причини виникнення ризику.

Стандарт управління ризиками *FERMA* розглядає ризик-менеджмент як основу стратегічного управління компанією, що полягає в ідентифікації ризиків та управлінні ними. Стандарт пропонує такі етапи управління ризиками: визначення стратегічних цілей організації; оцінка ризиків; складання звіту про ризики; прийняття рішення щодо управління ризиками; реалізація заходів з управління ризиками; складання повторного звіту про ризики; моніторинг ризиків. Оцінка ризиків повинна здійснюватися відповідно до таких критеріїв: облікова політика; собівартість продукції; соціально-економічні питання; регулятивні вимоги; очікування акціонерів та інших зацікавлених осіб; екологічні аспекти тощо. Така оцінка ризику вимагається, щоб прийняти рішення про значущість ризиків для компанії та їх впливу на неї, а також з'ясувати, які заходи потрібно вживати для управління кожним конкретним ризиком. Ефективність управління ризиками залежить передусім від способів контролю, а також своєчасного оповіщення про всі зміни в програмі управління ризиками організації.

Відповідно до стандарту *ISO 31000* процес менеджменту ризику повинен бути невід'ємною частиною менеджменту, вбудовуватися у діяльність і процедури, відповідати бізнес-процесам організації. Процес управління ризиками включає в себе такі види діяльності: встановлення контексту (зовнішнє і внутрішнє середовище організації та мета діяльності з управління ризиком); оцінка ризику; обробка ризику; комунікації та консультації; моніторинг та аналіз.

В Україні серед національних стандартів можна виокремити ДСТУ *IEC/ISO 31010:2013* “Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику”, затверджений наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 11 грудня 2013 р. № 1469 “Про прийняття національних стандартів України та пробних національних стандартів України, гармонізованих з міжнародними та європейським стандартами, затвердження національних стандартів України, змін до національ-

них стандартів України, скасування національних стандартів України та нормативних документів в Україні”²⁰, а також ДСТУ ISO 31000:2014 “Менеджмент ризиків. Принципи та керівні вказівки”, затверджений наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 30 грудня 2014 р. № 1494 “Про прийняття європейських та міжнародних нормативних документів як національних стандартів України, змін до національних стандартів України, скасування національних стандартів України та міждержавних стандартів в Україні”²¹.

Однак, незважаючи на прийняття цих стандартів, в Україні не створено належної законодавчої бази для ефективного управління ризиками. Зумовлено це передусім тим, що зазначені національні стандарти не враховують положення нормативно-правових актів України, які регулюють окремі сторони діяльності організацій при здійсненні процесів ризик-менеджменту, а також культуру менеджменту, яка сформувалася у нашій країні.

У цих стандартах на міжнародному рівні висвітлено сучасний правовий підхід до визначення поняття “економічного (підприємницького) ризику”. Так, згідно з досить відомим стандартом управління ризиками Міжнародної організації зі стандартизації Австралії та Нової Зеландії (AS/NZS 4360/1995, AS/NZS 4360/2004, ISO 31000/2009, ISO/IEC 51:1999, ISO/IEC 73:2002, ISO/IEC 73:2009), ризик – це поєднання можливості виникнення збитків і тяжкості, заподіюваної шкоди (ISO/IEC 51:1999); поєднання ймовірності події та її наслідків (ISO/IEC 73:2002); ймовірності впливу випадкової події на цілі підприємництва (AS/NZS 4360/2004); вплив невизначеності на цілі (ISO/IEC 73:2009).

У правовій літературі загалом *управління ризиком* визначається як активна, цілеспрямована діяльність учасника правових відносин, спрямована на визначення (оцінку) ступеня ймовірності (можливості) реалізації ризику та обрання ефективних способів попередження негативних наслідків від такої реалізації, а в разі реалізації ризику – на справедливий розподіл негативних наслідків між учасниками правових відносин²².

²⁰ Про прийняття національних стандартів України та пробних національних стандартів України, гармонізованих з міжнародними та європейським стандартами, затвердження національних стандартів України, змін до національних стандартів України, скасування національних стандартів України та нормативних документів в Україні: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 11 грудня 2013 р. № 1469. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131799.html (дата звернення: 20.04.2018).

²¹ Про прийняття європейських та міжнародних нормативних документів як національних стандартів України, змін до національних стандартів України, скасування національних стандартів України та міждержавних стандартів в Україні: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 30 грудня 2014 р. № 1494. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME141679.html (дата звернення: 20.04.2018).

²² О Андреева, ‘Ризик у договірних зобов’язаннях’ (автореф дис канд юрид наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка 2015) 6.

У контексті досліджуваної проблематики заслуговує на увагу визначення управління ризиками суб'єкта господарювання, запропоноване Комітетом організацій – спонсорів Комісії Тредвея, – це процес, який здійснюється радою директорів, адміністрацією та кадровими працівниками, що являє собою стратегічний напрям діяльності у межах всього суб'єкта господарювання, покликаний ідентифікувати потенційні події, які можуть вплинути на його діяльність, та орієнтований на прийняття максимально допустимого рівня ризику з метою забезпечення достатньої впевненості у досягненні цілей функціонування суб'єкта господарювання²³.

Характерно, що правова перспектива управління ризиками, як правило, розглядається як метод захисту суб'єктів господарювання, як певний стратегічний план для уникнення потенційних загроз. Однак управління ризиками не передбачає один лише захист. Управління ризиками насамперед дає змогу їх контролювати.

Зазвичай пропонується такий *алгоритм (принципи) управління ризиком (ризиками) для отримання раціонального співвідношення витрат та доходів*²⁴:

1. Слід виявити значущі цінності (інтереси, потреби тощо), які потребують захисту та охорони, а також ті несприятливі обставини (вчинки, події тощо), котрі потенційно можуть являти собою загрозу для цих цінностей.

2. Необхідно оцінити ймовірність (ризик) настання несприятливих обставин (загрози), а також ступінь їх негативного впливу на охоронювану цінність (наслідки впливу). Співвідношення ймовірності та негативності впливу на цінність визначає інтенсивність вжиття заходів із мінімізації ризику. Чим вищою є ймовірність та негативний вплив, тим активніше (швидше, інтенсивніше) мають вживатися заходи протидії (мінімізації ризику). Вченням про управління ризиками у прикладному аспекті рекомендується встановлювати кількісні (вимірювані) показники прояву ризикової обставини, при досягненні яких мають наставати певні наслідки (наприклад, при простроченні оплати з боку боржника у стільки-то днів – додаткове письмове повідомлення про порушення зобов'язання, проведення переговорів, звернення в суд тощо). У правових моделях поведінки кількісні економічні показники знаходять своє вираження у вигляді, наприклад, строків вчинення будь-яких дій, нормативів формування фондів та ін.

²³ Kevin Johnson and Zane Swanson, 'Quantifying Legal Risk: A Method for Managing Legal Risk' (2007) 1 Management Accounting Quarterly 20.

²⁴ Бушев (н 7) 139-140.

3. Слід визначити коло заходів, що зазвичай успішно застосовуються у подібних ситуаціях (наприклад, припинення ризикової діяльності, прийняття ризику тощо). За відсутності методів, що є спеціальними для конкретної ситуації, та (або) до їх виявлення, аналітичним шляхом обирати загальні заходи мінімізації ризиків: встановлення контролю над розвитком ситуації, збір додаткової інформації, перерозподіл ризиків між зацікавленими особами, створення резервного (компенсаційного) фонду, диверсифікації функцій із прийняття рішення, зміцнення “слабкої ланки”, введення процедур узгодження взаємоспіврозумованих інтересів та ін.

4. Вибір конкретних заходів повинен враховувати їхню виконувальність і витратність (величина всіх витрат зацікавленої особи на протидію (дотримання обраних моделей поведінки) повинна бути нижчою за вартість охоронюваної цінності або витрат на її відновлення).

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що світова і вітчизняна практика демонструє активний розвиток як теоретичних, так і практичних аспектів ризик-менеджменту. В умовах турбулентності сучасних міжнародних і національних ринків, ускладнення діяльності суб’єктів господарювання дослідження теоретико-методологічних основ, прикладних аспектів, а також розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу управління ризиками у вітчизняних організаціях є запорукою забезпечення стабільного й ефективного функціонування всього економічного сектору країни, а також опосередковуваних ними соціально-економічних відносин у суспільстві.

Управління ризиками в господарському праві є діяльністю суб’єктів господарювання, спрямованою на аналіз, прогнозування та оцінку ймовірності настання ризику в умовах невизначеності з вибором превентивних заходів з метою мінімізації можливих майнових втрат, а у разі їх виникнення – розподілу тягаря несення таких втрат між учасниками господарських правовідносин. Управління ризиками здійснюється у такій послідовності: 1) проведення комплексу заходів, спрямованих на збір та аналіз інформації про можливі ризики, прогнозування ризиків та (або) ризикових ситуацій в умовах невизначеності; 2) вибір господарсько-правових засобів мінімізації ризиків та (або) їх негативних наслідків; 3) ліквідація причин і наслідків ризиків.

Начасі розробка вітчизняних стандартів управління ризиками, які ґрунтувалися б на міжнародному досвіді, використовували адаптовану термінологію (зокрема, поняття ризику у підприємстві, економічного ризику тощо), а також враховували особливості економічної ситуації в Україні.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. A guide to the project management body of knowledge (PMBOK® guide). 2000 Project Management Institute, Inc. Pennsylvania USA. 216 <<http://www.cs.bilkent.edu.tr/~cagatay/cs413/PMBOK.pdf>> accessed 20 April 2018 (in English).
2. Enterprise Risk Management – Integrated Framework <<https://www.coso.org/Documents/COSO-ERM-Executive-Summary.pdf>> accessed 20 April 2018 (in English).
3. FERMA – A Risk Management Standard <<https://ru.scribd.com/document/162189059/FERMA-A-Risk-Management-Standard>> accessed 20 April 2018 (in English).
4. Risk management AS/NZS 4360:2004. Standards Australia/Standards New Zealand <https://www.ucop.edu/enterprise-risk-management/_files/as_stdrrs4360_2004.pdf> accessed 20 April 2018 (in English).
5. Risk Management Standards and ISO 31000 <http://www.strategicagroup.com/includes/pdf/Anra_Position_Paper.pdf> accessed 20 April 2018 (in English).
6. Pro pryiniattia natsionalnykh standartiv Ukrainy ta probnykh natsionalnykh standartiv Ukrainy, harmonizovanykh z mizhnarodnymy ta yevropeiskym standartamy, zatverdzhennia natsionalnykh standartiv Ukrainy, zmin do natsionalnykh standartiv Ukrainy, skasuvannia natsionalnykh standartiv Ukrainy ta normatyvnykh dokumentiv v Ukraini [On the Adoption of the National Standards of Ukraine and the Trial National Standards of Ukraine Harmonized with the International and European Standards, on the Approval of the National Standards of Ukraine, Amendments to the National Standards of Ukraine and Abolition of the National Standards of Ukraine and Regulatory Documents in Ukraine]: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine] vid 11 hrudnia 2013 r. № 1469. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131799.html (accessed: 20.04.2018) (in Ukrainian).
7. Pro pryiniattia yevropeiskyykh ta mizhnarodnykh normatyvnykh dokumentiv yak natsionalnykh standartiv Ukrainy, zmin do natsionalnykh standartiv Ukrainy, skasuvannia natsionalnykh standartiv Ukrainy ta mizhderzhavnykh standartiv v Ukraini [On the Adoption of the European and International Regulatory Documents as the National Standards of Ukraine, Amendments to the National Standards of Ukraine and Abolition of the National Standards of Ukraine and Interstate Standards in Ukraine]: nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine] vid 30 hrudnia 2014 r. № 1494. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME141679.html (accessed: 20.04.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

8. Puginskiy B, *Pravovye sredstva obespecheniya effektivnosti proizvodstva [Legal Means for Ensuring Efficient Production]* (Yuridicheskaya literatura 1980) (in Russian).

Journal articles

9. Adler M and Dumas B, 'Exposure to Currency Risk: Definition and Measurement' (1984) 13 Financial Management 41 (in English).
10. Dionne G, 'Risk Management: History, Definition, and Critique' (2013) 16 Risk Management and Insurance Review 147 (in English).

11. Johnson K and Swanson Z, 'Quantifying Legal Risk: A Method for Managing Legal Risk' (2007) 1 Management Accounting Quarterly 20 (in English).
12. Bushev A, 'K voprosu o pravovoy doktrine riskov' ['On the Issue of the Legal Doctrine of Risks'] v Popondopulo V i Skvortsov O (red), *Aktual'nye problemy nauki i praktiki kommercheskogo prava: sbornik nauchnykh statey* [Challenging Issues of Science and Practice of Commercial Law] (Volters Kluver 2005) 124 (in Russian).
13. Goryachkina D, 'Teoretiko-metodologicheskie osnovy upravleniya riskami v predprinimatel'skoy deyatel'nosti' ['Theoretical and Methodological Bases of Risk Management in Business'] (2012) 1 Yuridicheskaya nauka i pravookhranitel'naya praktika 64 (in Russian).
14. Korablev O, 'Pravovye sredstva snizheniya riska v predprinimatel'skoy deyatel'nosti' ['Legal Means for Reduction of Risk in Business'] [2009] 7(14) Evraziyskiy yuridicheskiy zhurnal <http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=1919:2013-03-11-11-17-57&catid=218:2013-03-11-11-13-07&Itemid=1> accessed 20 April 2018 (in Russian).
15. Kryuchkov R, 'Pravovoe upravlenie riskami: ponyatie i sushchnost' yavleniya' ['Legal Risk Management: the Concept and Essence of the Phenomenon'] (2015) 6 Vestnik KGU im N A Nekrasova 153 (in Russian).
16. Mal'ko A, 'Pravovye sredstva kak obshcheteoreticheskaya problema' ['Legal Means as a General Theoretical Issue'] (1999) 2 Pravovedenie 7 (in Russian).
17. Shundikov K, 'Yuridicheskie sredstva realizatsii pravovoy politiki' ['Legal Means of Legal Policy Implementation'] (1997) 4 Pravovedenie 149 (in Russian).
18. Vlasova A, 'Grazhdansko-pravovye sredstva regulirovaniya riska predprinimatel'skoy deyatel'nosti' ['Means Available under Civil Law to Regulate the Risk of Entrepreneurial Activity'] (2007) 6 Notarius 28 (in Russian).

Thesis abstracts

19. Andreieva O, 'Ryzik u dohovirnykh zoboviazanniakh' ['Risk in Contractual Obligations'] (avtoref dys kand yuryd nauk, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka 2015) (in Ukrainian).
20. Korablev O, 'Risk v predprinimatel'skoy deyatel'nosti' ['Risk in Business'] (avtoref dis kand yurid nauk, Rossiyskiy gosudarstvennyy institutu intellektual'noy sobstvennosti 2010) (in Russian).
21. Kryuchkov R, 'Risk v prave: genesis, ponyatie i upravlenie' ['Risk in Law: Genesis, Concept and Management'] (avtoref dis kand yurid nauk, 2011) (in Russian).
22. Martirosyan A, 'Kategoriya riska v grazhdanskom prave Rossiyskoy Federatsii' ['Category of Risk in the Civil Law of the Russian Federation'] (avtoref dis kand yurid nauk, 2014) (in Russian).

Viktorii Reznikova
Ruslan Stefanchuk

BUSINESS RISK ASSESSMENT AND MANAGEMENT

ABSTRACT. Research of risk as a phenomenon came to the forefront as a crucial issue in the last century as an outcome of rapid development of the market economy. Risk is inherent in each market process, and thus risk management is an integral element of efficient management of any organization. In this regard, it becomes increasingly

important to consider risk assessment in the context of law and to improve the mechanism of risk management, including through legal means.

The purpose of the article is to highlight the legal and economic aspects of risk assessment and to clarify the specifics of risk management in terms of law.

The author describes the nature of risk as a phenomenon, examines the legal and economic aspects of risk assessment, analyzes the specifics of risk management by legal means, and also characterizes the main regulations and international standards applicable to risk assessment and management. It is proved that law is a universal means of legal risk management because it stabilizes the situation of choice (for example, between lawful and unlawful risk), or, on the contrary, enriches and expands the choice available to those who face some risk by offering a variety of options, and also diversifies the risks and provides the freedom of accepting the risk (the right to risk). Within the framework of economic law, risk management is defined as a business entity's activity aimed at analyzing, forecasting and assessing of the probability of risk occurrence under conditions of uncertainty with the choice of preventive measures for the purpose of minimizing possible property losses, and if they occur – for the purpose of distributing the burden of such losses among the participants of economic relations.

The author comes to the conclusion that so far Ukraine has not established an appropriate legal framework for efficient risk management, as national standards do not take into account the provisions of laws and statutory instruments of Ukraine which regulate certain aspects of an entity's risk management processes, as well as the management culture which has been formed in our country. Therefore, today it is crucial to develop the national risk management standards which would be based on international experience, use an adapted terminology and take account of the specifics of the economic situation in Ukraine.

KEYWORDS: risk; risk assessment; risk management; legal risk management.